

ÂKIFZÂDE ABDURRAHİM EFENDİ’NİN
“MUHİMMÂTU’S-SÛFİYYE” ADLI ESERİ
BAĞLAMINDA BAZI TASAVVUFÎ
KONULARA YAKLAŞIMI
ÂKIFZÂDE ABDURRAHİM EFENDİ’S
APPROACH TOWARDS CERTAIN MATTERS
RELEVANT TO SUFISM AS PART OF THE
WORK ENTITLED “MUHİMMÂTU’S-SÛFİYYE”

NURAN ÇETİN

[Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslami Bilimleri ABD
Faculty Member, PhD. Zonguldak Bülent Ecevit University,
Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences
nurancetin632@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-5763-9815>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 06 Ekim/October 2019 *Kabul Tarihi / Accepted:* 09 Aralık/December 2019

Yayın Tarihi / Published: 16 Aralık/December 2019 *Yayın Sezonu / Pub Date Season:* Aralık/December

Yıl / Year: 2019 *Sayı – Issue:* 47 *Sayfa / Pages:* 417-447

Atf/Cite as: Çetin, Nuran. “Âkifzâde Abdurrahim Efendi’nin “Muhimmâtu’s-sûfiyye” Adlı Eseri Bağlamında Bazı Tasavvufî Konulara Yaklaşımı- Âkifzâde Abdurrahim Efendi’s Approach towards Certain Matters Relevant to Sufism as part of the Work Entitled “Muhimmâtu’s-Sûfiyye””. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 47 (Aralık-December 2019): 417-447.
<https://doi.org/10.17120/omuifd.629995>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Âkifzâde Abdurrahim Efendi'nin "Muhimmâtu's-sûfiyye" Adlı Eseri Bağlamında Bazı Tasavvufî Konulara Yaklaşımı

Öz: Türk-İslâm Medeniyet tarihimizde gelişen ilmî fikrî zenginliğe katkıda bulunan şahsiyetlerden biri de 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başında yaşamış olan Osmanlı döneminin önemli âlimlerinden Amasyalı Âkifzâde Abdurrahim Efendi (ö.1232/1817)'dir. O, ilmî kişiliğinin yanı sıra tasavvufî yönü de olan bir kimsedir. Çünkü o, diğer eserlerinin yanı sıra tasavvufa dâir müstakil telifler de kaleme almıştır. Onun Muhimmâtu's-sûfiyye adlı eseri bir fakihin tasavvufî konuları, fikhî perspektiften yorumlaması bakımından önemlidir. Söz konusu eserden yola çıkarak müellifin zikrettiği bazı tasavvufî kavramlar bu makalede detaylı olarak ele alınacaktır. Bahsi geçen eserin makalemize konu olmasının en önemli sebebi, müderrislik ve müftülük gibi vazifeler yapmış olan Osmanlı son dönem âlimlerinden olan Âkifzâde Abdurrahim Efendi'nin tasavvufî konuları yorumlayış biçimini daha yakından tanımaktır. Çünkü söz konusu eserde, ilgili konular Kur'ân ve sünnet çerçevesinde tasavvuf klasiklerinden atıflar yapılarak verilmiştir. Âkifzâde Abdurrahim Efendi Amasya'da doğmuş, İstanbul'da vefat etmiştir. Şehzâdebaşı Camii'nin hazîresinde medfûndur. Fakat mezar taşı kitabesi tespit edilememiştir. Amasyalı olan müellif, doğup büyüdüğü bu şehrin kültürel ortamından etkilenmiştir. Babası ve dedesinin hatta diğer dedelerinin âlim ve sâlih zevât olması, Âkifzâde Abdurrahim Efendi'nin ilmî ve sûfi kişiliğinde tesirli olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda o, Samsun'un Lâdik ilçesinde medfûn Şeyh Seyyid Küçük Ahmed-i Kebir er-Rifâî soyundan gelmektedir.

418

OMÜİFD

Anahtar Sözcükler: Tasavvuf, Âkifzade, Mühimmât-ı-sûfiyye, Amasya, sûfi.

Âkifzâde Abdurrahim Efendi's Approach towards Certain Matters Relevant to Sufism as part of the Work Entitled "Muhimmâtu's-Sûfiyye"

Abstract: One of the personalities to contribute to the scientific-intellectual wealth in Turk-Islamic history is Âkifzâde Abdurrahim Efendi (d.1232/1817) from Amasya, who had been one of the prominent scholars of the Ottoman era, and lived in late 18th century and early 19th century. Besides his scholar aspects, he also possessed a sufistic personality because he wrote books pertaining to sufism together with his independent works. His work titled "Muhimmâtu's-sûfiyye" is significant as it is an example of a scribe interpreting sufistic matters from an Islamic-law perspective. Some notions cited by the author will be discussed in detail by taking the work in question as a starting point. The most substantial reason why the work in question is the subject of the article is the desire for a better understanding how Âkifzâde Abdurrahim Efendi who was one of the scholars in the latter years of Ottoman state, has served as a mudarris and mufti interpreted certain matters

relevant to sufism in that the work in question discusses the relevant matters from the perspective of Qur'an and Islamic tradition while referring to sufi classics. Âkifzâde Abdurrahim Efendi was born in Amasya and passed away in Istanbul. He has been buried in Şehzâdebaşı Mosque. His epitaph, however, is nowhere to be found. The author who is from Amasya and has grown up there has been affected by the culture of his hometown. His father, grandfather and even his great grandfathers were scholars and righteous people and this situation surely had an impact on the scientific and sufi personality of Âkifzâde Abdurrahim Efendi. He is a descendant of Sheikh Seyyid Küçük Ahmed-i Kebirer- Rifâî buried in Ladik district of Samsun.

Keywords: Sufism, Âkifzade, Mühimmât-ı-sûfiyye, Amasya, Sufi.

Giriş

Osmanlı dönemi âlimlerinden Âkifzâde Abdurrahim Efendi, zâhirî ve bâtınî ilimleri tahsil etmiş bir şahsiyettir. Bununla birlikte Kur'ân ve Ehl-i Sünnet'e bağlılığıyla, bid'at ve hurâfelere karşı hassasiyetiyle öne çıkan bir isimdir. Âkifzâde, kadılık ve müftülük gibi resmi vazifelerinin yanı sıra biyografi, fıkıh ve tasavvufa dâir eserler kaleme alan bir müelliftir. Eserlerinde öne çıkan en önemli husûs, tasavvufî konuları şer'î prensipler çerçevesinde açıklamış olmasıdır. Eserlerinde dikkat çeken bir başka nokta ise tasavvufî mezvûûları izâh ederken, yaşadığı hâle dâir tecrübelerini aktarmasıdır. Genel itibariyle onun bakış açısında her Müslümanın hayatında olması gereken tasavvufî ahlâkî değerlerin yer aldığı görülmektedir.

Âkifzâde'nin yaşadığı yüz yıla bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî, iktisadî, ilmî ve ictimai alanlarda içine düştüğü sıkıntılı durumdan kurtulmak için hâl çarelerinin arandığı, bu maksadla bazı ıslahâtların yapıldığı bir dönem olduğu görülmektedir.

Âile ortamından anlaşıldığı üzere Âkifzâde, ilmî geleneği olan bir çevrede yetişmiştir. Nitekim babası başta olmak üzere dedeleri ve diğer yakınları âlim ve ârif kişiliği ile öne çıkan zevâttir. Âkifzâde aklî ve naklî ilimlerin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe lisanlarına vâkıftır. Hakkında bilgi veren kaynaklar oldukça sınırlı olması hasebiyle müellife dâir bilgi-

ye daha çok *Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'* adlı eserinden ulaşılmaktadır. Söz konusu eserde onun çok sayıda âlim ve ârif zevâtın iliminden, sohbetinden ve feyzinden istifade ettiği görülmektedir. Fıkhî, biyografî ve tasavvufî alanda kaleme aldığı eserlerinden, onun çok yönlü yetişen bir âlim olduğu anlaşılmaktadır.

Âkifzâde'nin eserlerinde zikrettiği konular çerçevesinde bakıldığında İmâm-ı Rabbânî'nin (ö.1034/1624) sistemleştirdiği vahdet-i şuhûd geleneğinde yer aldığı görülmektedir. Eserlerinde zühd, takvâ, nefis tezkiyesi, edeb, sabır, ihlâs gibi pek çok tasavvufî kavrama yer verdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte o, müteşerri sûfî, vücûd-ı ifnâ, rûhun insilâhu gibi bazı kavramları geniş olarak izâh etmiştir. Meselâ o, istikâmeti düzgün sûfilere diğerlerinden ayrı tutma gayesiyle müteşerri sûfî ifadesini zikretmiştir.

420

1.Âkifzâde Abdurrahim Efendi'nin Hayatı

OMÜİFD Âkifzâde'ye dâir kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamakla birlikte, verilen malumât genelde birbirinin tekrarı niteliğindedir. Bu anlamda müellif hakkında bilgiye, daha çok eserlerinin satır aralarındaki ifadelerinden ulaşılmaktadır. Âkifzâde'nin uzun yıllar kadılık yaptığı göz önünde bulundurulduğunda iyi bir tedristen geçtiği anlaşılmaktadır. Mesleğinin niteliği itibariyle hem halk hem de bürokratik açıdan geniş bir çevresinin olduğu tahmin edilebilir. Nisbesinden anlaşıldığı üzere aslen Amasyalı olan Âkifzâde, *Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'* isimli telifinde künyesini, Abdurrahim b. İsmâil b. Mustafâ Âkif el-Amâsî b. Muhammed Bayrâm el-Merzifonî el-Amâsî b. Mustafâ el-Merzifonî olarak zikreder. Aynı eserde, anne tarafından nesebini Âmine b. Abdurrahim binti Fatıma olarak verir. Âkifzâde, mezkûr eserinde Nûrî Efendi el-Lâdikî yoluyla hâl sahibi bir zât olan Şeyh Seyyid Ahmed Kebîr neslinden geldiğini belirtir. Adı geçen zât, Zeynelâbidîn silsilesinden olup, şerîf sülâlesindedir.¹ Zeynelâbidîn ise Hz. Fatıma'nın oğlu Hz. Hüseyin'in evladı-

¹ Âkifzâde, dedesinin Seyyid Ahmed Kebîr olduğunu ve onun da ceddinin Zeynelâbidîn silsilesinden geldiğini *Mecmû'u'l-hâl* adlı eserinde belirtir. Âkifzâde Abdurrahim el-Amâsî, *Mecmû'u'l-hâl*, Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 4027, 1b-2a.

dır. Âkifzâde doğum tarihini dile getir. Babası İsmail Efendi'nin kendi el yazısıyla kaydettiğine göre 1177/1763 yılı Rebüü'l-evvel ayında Amasya'da doğduğunu söyler.² Âkifzâde, *Kitâbü'l-mecmû'* adlı eserinin son kısmında 1200/1785 yılında İstanbul'da müderrislik yaptığını zikreder. Bunun yanı sıra Amasya'da müftü olarak vazifede bulunduğunu nakleder. Bahsi geçen eserini ise fetvâ nöbetleri esnasında kendisine ve kardeşlerine nasihat için kaleme aldığı ifade eder.³

Âkifzâde eserlerinde, Nakşî meşâyihına çok fazla yer vermesi hasebiyle onun mezkûr tarîkate intisâblı olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'nin bu yönde ifadesi bulunmaktadır.⁴ Hanefî mezhebinde fakih, hem de sûfî olan olan⁵ Âkifzâde 1232/1817-18 yılında vefat etmiştir.⁶ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, müellifin 1223/1808 tarihinde İstanbul kadısı iken irtihâl ettiğini Şehzâdebaşı Camii'nin hazîresine defnedildiğini beyân eder.⁷ Fakat verilen tarihin doğru olma ihtimali yoktur. Çünkü 9 Safer 1228/ 11 Şubat 1813 yılında tamamlanan *Mir'âtü'n-nâzirîn* adlı eserin tercüme nushasında, Âkifzâde için "hâlâ Asitâne-i aliyye müderrisîn-i kirâmından" ifadesiyle bahsedilmiştir. Dolayısıyla 1223/1808 hatalı olup, 1232/1817 tarihi doğru kabul

² Âkifzâde Abdurrahim el-Amasî, *Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-Mesmû'*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Arabi, nr. 2527, 113b-114a.

³ Âkifzâde, *Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-Mesmû'*, 114a.

⁴ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaâi Âmire, 1333), 1: 374.

⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1951), 1: 565; Hayreddin Ziriklî, *el-Â'lâm Kamûsu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ, min'el-Arab ve'l-müstarebin ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, ts.), 3: 343; Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-Târihi't-Türâsi'l-İslâmî fi Mek-tebâti'l-Âlem: el-Mahtûtât ve'l-Matbuât* (Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslâm Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi) (Kayseri: Dâru'l-akabe, ts.), 3: 1714; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimu musammi'î'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1993), 2: 129.

⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2: 129; Karabulut, *Mu'cemü't-Târihi't-Türâsi'l-İslâm*, 3: 1714; Ziriklî, *el-Â'lâm*, 3: 343; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1: 565.

⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 374.

edilmelidir. Bu durumda 1177/1763 yılında doğmuş olması hasebiyle müellifin 54 yaşında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Yetiştığı çevre açısından bakıldığında Âkifzâde'nin iyi eğitilmiş aile efrâdının olduğu görülmektedir. Nitekim o, Hacı Bayramoğullarından Müftü Âkif Mustafa Efendi'nin (ö. 1173/1759-60) torunudur. Müellif, "Âkifzâde" künyesini dedesi Âkif Mustafa Efendi'den almaktadır.⁸ Amasya müftüsü olan dedesi Âkif Mustafa Efendi, ilmî otoritesinden dolayı "Koca Müftü" unvanıyla anılmaktadır.⁹

Âkifzâde'nin babası İsmâil Efendi de ilim irfân sahibi bir şahsiyettir. Âkifzâde, babasından âlim ve âmil bir kimse olarak bahseder. Âkifzâde'nin babası, Amasya'da doğmuştur. Ürgüplü Ahmed Efendi başta olmak üzere dönemin muhtelif hocalarından ders almıştır. Sultân Bâyezîd Hân Medresesi'nde müderris olmuş, ardından Amasya'da müftüsü olarak vazifesine devam etmiştir. Sonraki yıllarda İstanbul'a gitmiştir. Yakalandığı vebâ salgını ile 1192/1778 yılında otuz yedi yaşında vefât etmiştir. Eyüpsultân Câmii civârında medfûndur.¹⁰ Mezkûr zâtın *Mukasimü'l-Fünûn, Kasâid-i Mimîyye ve Ayniyye* adlı eserleri bulunmaktadır.¹¹

Âile ortamından anlaşıldığı üzere Âkifzâde, ilmî geleneği olan bir çevrede yetişmiştir. Nitekim babası başta olmak üzere dedeleri ve diğer yakınları âlim ve ârif kişiliğe sahip zevâttir. Aklî ve naklî ilimlerin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe lisanlarına vâkıftır.

Âkifzâde Abdurrahim Efendi, icrâ ettiği resmî görevlerinin yanı sıra, zâhirî ve bâtnî ilimlerdeki birikimi ile muhtelif alanlarda eserler kaleme almıştır. Müellifin *Unvânü'l-meşâyih-ı sûfiyye, Şu 'letü'l-yakîn, Takrîbü'l-mübtedî, Sebîlü's-sâlikîn, Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû' fi terâcim'il-ulemâ, Mecelletü'l-mehâkim, Risâle fi Beyâni't-Talak bi Lafzati Bırak-*

⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 367.

⁹ Osman Fevzi Olcay, *Amasya Ünlüleri*, trc. Turan Böcekci (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002), 25.

¹⁰ Âkifzâde, *Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-Mesmû'*, 20a-20b.

¹¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 374-375.

*tım Tekau Rec’iyyen, Mecmuû’l-hâl, Mirâtü’n-nâzirîn fi münebbihâti’l-mutasavvifi’t-tâhirîn*¹² adında eserleri bulunmaktadır.

2. “Mühimmâtu’s-sûfiyye” Adlı Eseri Bağlamında Bazı Tasavvufî Konulara Yaklaşımı

2.1. Mühimmâtu’s-sûfiyye Adlı Eseri

Mühimmâtu’s-sûfiyye’nin nüshası, İstanbul Atatürk Kitaplığı Nâdir Eserler Osman Ergin Yazmaları, nr. 356’da bulunmaktadır. Arapça rika’ hattıyla kaleme alınan eser, 78 varaktan müteşekkildir. Müellifin bunu, *Mir’âtü’n-nâzirîn* adlı eserinden önce yazdığı anlaşılmaktadır. Çünkü *Mir’âtü’n-nâzirîn*’de bu esere atıf yapılmaktadır. İlgili ifadeler şöyledir: “Bu risâleye *Mir’âtü’n-nâzirîn fi münebbihâti’l-mutasavvifi’t-tâhirîn* ismiyle tesmiye etdim. Ol zât-ı vâcibü’l-vücûdden mesulüm. Bundan akdem *Mühimmâtu’s-sufiyye* ismiyle müsemma olan risâleye tekmilini nasîb eylediği gibi, bu risâlemizi dahî hitâma resîde eylemeği nasîb eyleye.”¹³

423

Âkifzâde, *Mühimmâtu’s-sûfiyye*’nin mukaddimesinde geleneğe uygun olarak besmele, hamdele, salvele ile giriş yapar. Ardından mezkûr eseri kaleme alış maksadını şu ifadelerle dile getirir: “*Mühimmâtu’s-sûfiyye* olarak isimlendirdiğim, tasavvufla ilgili ince latîfelerin bulunduğu bu fevâid-i şerîfe, *Tarruf Şerhi* gibi benzeri eserlerle uygunluk arz eder.”¹⁴ Söz konusu eser, müellif nüshasından Ali Haydâr b. Şeyh Muhammed Hulûsî en-Nakşebdî tarafından istinsâh edilmiştir. هذه الرسالة المسماة بمهمات الصوفية جمعها أستاذ الكل عبد الرحيم وفرغ من كتبها في شوال سنة تسع عشرة ومائتين وألف. Müstensih, bu ifadelerle eserin müellifi Âkifzâde’yi “üstâdü’l-küll” yani hocaların hocası diyerek över. Ayrıca mezkûr eserin 1219/1805 yılı Şevvâl ayında yazıldığını ifade eder. فرغت عن استنساخ الرسالة بتوفيقه ومنه تعالى في سنة

OMÜİFD

¹² Âkifzâde Abdurrahim Efendi’nin eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Nuran Çetin, “Âkifzâde Abdurrahim Efendi ve ‘Mir’âtü’n-nâzirîn’ Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/32 (Aralık 2017): 530-534.

¹³ Âkifzâde Abdurrahim el-Amasî, *Mir’âtü’n-Nâzirîn fi Münebbihâti’l-Mutasavvifi’t-Tâhirîn Tercümesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hayri- Abd Efendi, nr. 30, 2a.

¹⁴ Âkifzâde Abdurrahim Efendi, *Mühimmâtu’s-sûfiyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 356, 1.b.

وثلاثمائة وألف من هجرة من له العز والشرف من نسخة مكبوبة بيد المؤلف عبد الرحيم بن إسماعيل المعروف بعكف زاده باستانبول. Bu ifadelerle müstensih, bahse konu olan eseri 1300/1883 yılında istinsâh ettiğini bildirir. Müstensih, ferâğ kaydını verirken izzet ve şeref sâhibi ifadeleriyle Âkifzâde'den bahseder.¹⁵

İmâm-ı Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, Abdülvehhâb Şa'rânî'nin *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk*, Ataullâh İskenederî'nin *Hikem-i atâiyye*, Necmeddîn-i Kübrâ'nın *Fevâ'ihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl*, Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *Şekâiku'n-nu'mâniyye*, Süleymân Cezûlî'nin *Delâilu'l-hayrât*, Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin *Menâzilü's-sâ'irîn*, Abdurrezzâk Kâşânî'nin *Şerhu Menâzili's-sâ'irîn* gibi muhtelif eserlerden Âkifzâde istifade etmiştir.

Mühimmâtu's-sûfiyye adlı eserde sûfiler için muhim görülen konular, Kur'ân ve Sünnet çerçevesinde ele alınır. Konular arasında belli bir düzen ya da sıralamadan bahsetmek mümkün değildir. Âkifzâde ilgili konuyu verirken, tasavvuf klasiklerinde yer alan konuya dâir ifadelerin ardından düşüncesini “فأقول “ben diyorum”, فيقول الفقير “fakîr diyor ki” gibi cümlelerden sonra aktarır.

424

OMÜİFD

2.2. “Mühimmâtu's-sûfiyye” Adlı Eseri Bağlamında Bazı Tasavvufî Konulara Yaklaşımı

2.2.1. Zikir

Hemen hemen bütün tarikatların amelî esaslarından biri olan zikir, Arapça kökenli bir kelimedir. Kelime mânâsıyla zikir, bir şeyi hıfz ederek zihinde korumak, unuttuğunu hatırlamak ya da dil ve kalple anmak gibi muhtelif anlamlara gelir.¹⁶ Tasavvuf istilâhında ise zikir, Allah'ı anmak, O'nu bir an bile unutmamak, gaflet hâlinde olmamak gibi mânâlarda kullanılır.¹⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de genelde hatırlama olarak geçen zikir, aslında insana “elest bezmi”nde verdiği sözü akla getirmektedir. Zikirde esas olan zikredilen Allah dışındaki her şeyi unutup sadece O'nu hatırl-

¹⁵ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 78a.

¹⁶ İbn Manzur, “Zikir”, *Lisânü'l-arab* (Kâhire: Dâru'l- Maarif, 1119), 3: 1507.

¹⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 588-589.

devam eden sâlik, evliyânın yolunu takip etmiş olur. Allah'a yakın olmak isteyen mürîd, bunlarda noksanlık yapmamalıdır. Çünkü velîlikte zikir önemlidir.²²

2.2.2. Edeb- Ahlâk

Edeb, terim olarak terbiye, incelik, nezâket gibi kurallara uyan kişinin geliştirdiği ve bunu içselleştirdiği üstün melekedir.²³ Tasavvufî anlamda ise edeb, sâlikin ifrat ve tefritten uzak kalması, haddi aşmaması, belirlenen hüküm ve sınırları korumasıdır.²⁴ Sûfilerin bakış açısına göre tasavvuf aslında edebten ibârettir. Edeb, zâhir ve bâtın terbiyesidir. Kul zâhiren ve bâtın terbiye edilince müeddeb olur. İnsanda edeb, ancak mekârim-i ahlâkın tekâmülüyle kemâle erer. Mekârim-i ahlâkın tekâmülü ise huyun güzel olmasına bağlıdır.²⁵

426 OMÜİFD ⁴²⁶ Âkifzâde'ye göre, kulun Mevlâ'sına karşı edebi, O'nun emirlerini lâyıkıyla ikâme etmesidir. Muhibbin edebi ise mahbûbun hizmetinde olmasıdır.²⁶ Kulun ubûdiyeti ve ibâdetini ikâme etmesi, öncelikle bizzât emredene yönelik olmalıdır. Ubûdiyet ve tazîm rubûbiyetin şânı için yapılmalıdır. Aynı şekilde talep, sadece O'nun rızâsı olmalıdır. Gâye va'd edilene değil, va'd edene yönelik olmalıdır. Ubûdiyet itaat ve muhabbete dayalı olmalıdır.²⁷

Âkifzâde, fesâd ehli kimselerin çoğunlukta olduğu bir dönemde kişinin başkalarından çok kendi ahvâlini düzeltmesi gerektiğini ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ* "Ey İmân Edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin." (Mâide Sûresi, 5/105) âyetine atıfda bulunur. Ona göre böyle bir dönemde yapılması gereken, halka nasihat ve vaazlar ile yumuşak üslupla ve tatlı dille hitâb etmek olmalıdır. Bununla

²² Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 37b.

²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 162.

²⁴ Abdurrezâk Kâşânî, *Letâifu'l-a'lâm fi işârâti ehli'l-illhâm mu'cemü'l-mustalahât ve'l-işârâti's-sûfiyye*, thk. Saîd Abdulfettâh (Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1996), 1: 182-183.

²⁵ Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif Tercümesi Tasavvufun Esasları*, trc. Hasan Kâmil Yılmaz- İrfan Gündüz (İstanbul, Vefâ Yayıncılık, ts.), 342.

²⁶ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 22b.

²⁷ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 23a.

birlikte umerâ, vüzerâ, kudât gibi makâmlarda olanlara uyarılar, herkesin içinde yapılmamalıdır.²⁸ Eğer bu tür kişiler, alenî olarak masiyet işlerse, yumuşak dille, güzel bir hitâbla azab ve günâha dâir husûslar anlatılır, islâhı için duâ edilir. Müellife göre eğer kişiyi tahkîr ve utandırma yolu seçilirse bunun bir faydası olmaz. Hatta öfkeyi arttırdığı için, gizli ya da açık zararı olabilir. Kudât, umerâ ve vüzerâyaya emir ve nehiyeler sertlikle anlatıldığında bunun hiçbir faydası olmadığı gibi, o beldede birtakım kaosa da sebep olabilir.²⁹ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ "Siz insanlara emrederken kendinizi unutup musunuz? (Bakara Sûresi, 2/44) İlgili âyetten yola çıkarak müellif, böyle dönemlerde başkalarından ziyâde kişinin daha çok kendisini düzeltmeye ağırlık vermesi gerektiğini belirtir. Bu âyet-i kerîmeden anlaşıldığı üzere sâlik, nefsinin islâhı ile meşgûl olursa, kötü söz ve davranışlarını başkalarına bulaştırmamış olur.³⁰

2.2.3. Keşf ve İlham

Kapalı olan bir şeyi açığa çıkarma anlamına gelen keşf, sûfiler tarafından hem gaybî bilgiye vâkıf olma, hem de Allah'ın tecellîlerini temâşa etme olarak ifade edilir. Çünkü her iki durum, perdenin kalkması veyâ aralanması neticesinde vukû bulur.³¹

Âkifzâde, mutasavvıfların ibârelerinde geçen tecellî, müşâhade ve mükâşafe gibi terimlerden maksâdın yakîn-i kuvvet, tasdîk-i üstünlük, sadrın inşârû, irfân nûru, îmân nûrunun hâkimiyeti, ihsân makâmı gibi rûhânî zevklerden bahseden husûslar olduğunu ifade eder.³² Âkifzâde'ye göre keşf ya da müşâhadedeki hâller sâlikin ahvâline uygun şekilde tecellî eder. Dolayısıyla bir kişide zuhûr eden keşf diğêrinin aynısı olmaz. Ya da çok nadir olur.³³ Âkifzâde, lütuf, hikmet, vâridât, ahvâl, mükâşefât, muâmelât, ibâdet, ulûm ve mârif gibi muhtelif yollarla Allah Teâlâ'nın

²⁸ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 16b.

²⁹ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 17a.

³⁰ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 17b.

³¹ Süleyman Uludağ, "Keşf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, TDV Yayınları, 2002), 25: 315-317.

³² Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 7b.

³³ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 53a.

istidâdına göre kulunu terbiye ettiğini belirtir. Seyr u sülûka dâir ahvâlin muhtelif şekillerde olduğundan bahsedilir. Denilir ki, Allah'a giden yollar, mahlûkâtın nefesleri adedindedir. Bu ifade ile istidâd, vâridât, maârif, Rabbânî lütuf, hidâyet ve hikmet gibi husûslara işaret edilmiştir.³⁴ Âkifzâde'ye göre, keşf ve ilhâm gibi ahvâl zuhûr etse de etmese de mürîd ilim, amel ve ihlâs üzere olmalıdır. Fakat hâl ve kerâmet zâhir olunca maksâdının bunlar olmadığını ızhâr etmelidir. Bilakis bu durumun nefsi için haz ve irâdesi için zâfiyet teşkil ettiğinin bilincinde olmalıdır.³⁵

Âkifzâde'nin üzerinde durduğu konulardan biri de keşf ve ilhâmın doğruluğu hakkındadır. Ona göre keşf ve ilhâmın doğruluğunun alâmeti, bunun Allah'ın katındakine mutâbık olmasıdır. Uygunluk söz konusu değilse o, ilhâm değil kehânet olur. Kalbe gelen ilhâm şerîata muvâfık ise doğrudur, bunun aksi ise doğruluğundan bahsetmek mümkün değildir. Müellif ilhâmıla ilgili olarak katî tefhîm ifadesini kullanır. Katî tefhîme dâir ilhâmın ise sadece peygamberlere mahsûs olduğunu söyler ki, bilindiği üzere bu vahiydir. Dolayısıyla Peygamberlere vâki olanda herhangi bir hata ya da yanılmadan bahsetmek mümkün değildir. Oysa peygamberlerin dışındaki kimselerde ise, ilhâmı algılayamama, muhafâza edememe, ya da onu başka hayallerle karıştırma gibi sebeplerle hatalı olması mümkündür.³⁶ Âkifzâde'ye göre keşf ve ilhâmın doğruluğunu belirleyebilmek için, Kur'ân ve Sünnet'e müracaat edilmesi gerekir.³⁷ Müellife göre, keşf ve ilhâmın sıhhatinin bir başka alâmeti ise sâlikin zâhirî ve bâtinî yönünün sağlam olmasıdır. Ona göre sâlikin bu iki yönü hakîki anlamda düzgün değilse mânâ âlemini temâşâsı mümkün olamaz.³⁸

Sülûk ehli olmayan ya da mânevî tecrübeyi idrâk etmeyen kişiler, sûfîlerin yaşadığı rûhî hâlleri anlayamadıkları için inkâr ederler. Âkifzâde bunun inkâr edilemeyeceğini, bilakis ahvâli yaşayanların böyle

³⁴ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 48a.

³⁵ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 52b-53a.

³⁶ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 9a.

³⁷ Âkifzâde, *Mir'âtü'n-Nâzirîn Tercümesi*, 72a.

³⁸ Âkifzâde, *Mir'âtü'n-Nâzirîn Tercümesi*, 77a.

bir tecrübeye sahip olduğunu belirtir.³⁹ Âkifzâde, keşfin bazen hastalık şeklinde vâki olduğunu söyler ve bu konuda hocasını misâl verir: Amasya'da Şeyh Zâhir adındaki üstadı, şiddetli hümmâ hastalığına yakalanır. Âkifzâde hocasına, "yarından sonra hastalığınız geçer, dersi birkaç gün tehir etseniz iyi olur." tavsiyesinde bulunur. Fakat hocası kabul etmez. Müellife göre şiddetli hümmâ hastalığı sanki hocanın rûhânî hâliyle uyum içindedir. Âkifzâde, ders esnasında virdle meşgul üstâdının çoğu kere gözyaşlarına şâhid olduğu onun iç dünyasının, dışındakinden daha mânâ yüklü olduğunu ifade eder.⁴⁰

Âkifzâde'ye göre, ilhâm bazen dilde, bazen sırrın ilkâsıyla, bazen gizliden işitilen sesle olur. Bazen mücerred nûrânî kelimelerin teşekkülü ile gerçekleşir. Bazen sûretleri, lafızları, sahife üzerindeki yazılı ifadeleri, levha ya da kitaptaki varakın keşfi ile olur. Bazen de taş, ağaç, demir, altın, gümüş, duvar veya başka şeyler üzerinde tecellî eder. Bununla birlikte ilhâmı alanın dil ve iştiğal ettiği konuya göre ilhâmın lafızları Arapça, Farsça, Türkçe ya da manzum, mensur nitelikte olabilir. Meselâ, kişi Arapça fıkıh kitaplarının mutâlaası ile meşgul oluyorsa, ona gelen ilhâm da Arapça fıkıh ibareli olur. Bazen de gelen ilhâm, tam olarak anlaşılma-yabilir.⁴¹ Bunun nedeni ilhâmın ya çok süratli gelmesinden ya da bu minvâlde başka bir sebeptendir. Mücerred kelimelerden müteşekkil ya da görünen mürekkebe kelimelerden olan ilhâm çeşidi, bazen mânâlar süratle geldiği için kontrol edilemez. Bu durum genelde ilhâm alan kişinin hâlinin ilk başlangıcında olabilir. Bazen de âlim kimseye ilhâm, açıp istifade edebileceği ve anlayabileceği büyük kitaplar ya da tek bir kitap şeklinde vakî olabilir. Bazen de gelen ilhâm, uyku anında sağından veya solundan gelen ses hâlinde olur. Bazen kalp, beyin, ya da sadırdan ilkâ edilme-siyle olabilir.⁴² Bununla birlikte terğîb, terhîb, te'nîs, cezbe, teşvîk, takviye-i kalb, teskîn, hüzmün, ızdırâb, ihbâr, ikâz, tebşîr, tahzîr gibi Allah lutfu

³⁹ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 53b-54a.

⁴⁰ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 54b.

⁴¹ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 10b.

⁴² Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 11a.

ve diğer Rabbânî esrâr şeklinde olabilir.⁴³ Melekten gelen ilhâm ile Hak'tan gelen ilhâm zevk, vicdan ya da işâret ile tanınır. Bununla birlikte Allah Teâlâ'nın sâdık kullarına ilhâmı ve keşfi sınırlandırılmaz.⁴⁴ Âkifzâde'ye göre, vârid olan ilhâm şerî' ölçülere göre tartılmalıdır. Eğer ilhâm şerîata uymaz ise bu durum, ilhâmın Hak'tan değil, bilakis şeytân ve nefis gibi başka yollardan geldiğine alâmettir.⁴⁵

Âkifzâde'ye göre, nefis tezkiye edildiğinde, gelen ilhâmlar da değişir. Bunun en önemli belirtisi kalb, gelen ilhâmlarda rahatlık duyar ve tatmin olur. Eğer nefis tezkiye edilmemişse, ona gelen gelen hâtır da kötü olur. Kalpte elem, göğüste daralma, titreme ve korku hissedilmesi bunun en önemli işâretidir.⁴⁶ Nefse gelen hâtır, kötü ise şeytan bunu destekler ve çirkinlikleri güzel gösterir. Şeytan tuzak ve hileleri ile mâhir olduğu için insana, ihlâs hâriç her yoldan saldırır. Dolayısıyla kişi muhlis olmalı, fakat kendisini ihlâs makâmında görmemelidir. Şeytandan gelen hâtırın işareti ise, hatıra geldiği vakit kişiyi aceleci yapmasıdır. Bu durumda kişinin kalbi gelen hâtırdan rahatlık duymaz. Sanki karanlığa yönelir gibi olur.⁴⁷

Âkifzâde'ye göre, mübtedî sâlikler için vâridât bazen, uykuda vuku bulabilir. Sâlik mânevî makâmlarda yükselip hâli güçlenince uykunun başında, ya da sahvât, gaybet, sabah veya ikindi namazından sonra evrâd, ezkâr hâlinde iken gelebilir. İlhâm bazen tevfikden sonra ya da evrâdın itmâmı, vaktin değerlendirilmesi, vazifeleri ya da evrâdın tekmi-
lindeki tembellikte vâki olabilir.⁴⁸ Bütün bunlar mevâhib-i rahmâniyye yani Allah'ın kuluna ikrâmıdır. Rabbânî mevâhib, âniden ve beklenmeyen anda gelir. Sâlik bunların kendi kesbiyle olduğunu zannına kapılmamalıdır. Sâlik, Allah'ın kendisini zikirde teşvik etmesiyle, sâlih amelde tevfiğe ulaştırmasıyla, ilmî ve amelî vazifeleri icrâ ettirmesiyle, mücâhe-

⁴³ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 11a-11b.

⁴⁴ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 11a.

⁴⁵ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 11b.

⁴⁶ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 65a.

⁴⁷ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 65b.

⁴⁸ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 12a.

deyi kolaylaştırmasıyla, Hak Teâlâ ona rûhânî haller, vicdânî zevkler, kalbî vâridât, yüksek makâm, mânevî kerâmetler ikrâm edildiğini bilmedir. Çünkü kulun tüm kesbi, Allah'ın kendisine verdiği zerre kadar nimetin karşılığı olmaz. Dolayısıyla kulun bütün kesbi, Allah'ın kendisini muvaffak kılmasıyla, kolaylaştırmasıyla, O'nun lutfu, izni, takdiri ve hidâyeti ile olur.⁴⁹

Mânâ ilimlerine nâil olan sâliki, Allah Teâlâ'nın şükre muvaffak kılması bir nimettir. Bu hâle kişinin şükretmesi gerekir. Bu durumda Allah'ın nimetlerine şükür ikâmesinde teselsül meydana gelir. Elbette bu muhâldir. Dolayısıyla bazı nimetlerin şükürünü edâ etmede kulun âciz kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte Allah Teâlâ, rahmeti ve keremiyle büyük nimetler karşılığında şükür için az bir ameli kabul ettiği gibi, verdiği lutuf ve ikrâmlarına da kulun acziyetini itirâf etmesini şükür saymıştır. Meselâ, kulun tüm bedeninin selâmetine iki rekat Duhâ namazını kabul etmiştir. O hâlde kulun tüm kesbi, Allah'ın bazı nimetlerine şükürde kifâyetli gelmiyorsa, bu durumda mânevî nimetlerin karşılığı elbette çok daha fazla olmalıdır. Bu anlamda kulun kendi kesbiyle mevâhib, lutûf ve ihsânların karşılığını ödeyemeyeceği açıktır. Fakat Allah Kerîm sıfatıyla iyilik yapan ihsân sahibi kulların ecrini boşa çıkartmaz.⁵⁰ Bütün bunlarla birlikte vârid olan ilhâm ve ahvâl, bazen yakîni kuvvetlendirmek için Allah Teâlâ'dan gelir. Dolayısıyla böyle bir kişi, hâli kendisinden bilmemelidir. Çünkü bunu kendi neticesi bilen kimsenin çabası da sona erer.⁵¹

2.2.4. Mürşid- Mürîd

Hız. Peygamber ve ashâbı örneğinde olduğu gibi tasavvufî terbiye sürecinde mürîd ve mürşid irtibâtı büyük önem arz eder. İslâm'ı yaşayan ve tasavvufun inceliklerini tecrübe eden mürşid, Hakk'a giden yolculukta mürîde hem hâl hem de kâl ile rehberlik eder. Bu anlamda mürşid ارشد fiilinden türemiş olup, doğru yolu göstermek, yöneltmek ve yönlendir-

⁴⁹ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 12b.

⁵⁰ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 13a.

⁵¹ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 18b.

mek gibi mânâlara gelir.⁵² Mürşidin yanı sıra tasavvufta velî, pîr, şeyh, Türkçe'deki er, eren, ermiş kelimeleri de eş anlamlı kullanılır. Mürşid, terim olarak tâliplere doğru yolu gösteren ve onları irşâd eden kimseye denir. Kâmil şeyhe tâbi olan mürîd, seyr u sülûkunu tamamlayınca kadar mürşidin gözetiminde olmalıdır. Çünkü mürşidin rehberliği olmadan sülûka devam etmeye çalışan mürîd, nefis ve şeytanın hilelerine aldanır. Sûfîlere göre Hak'tan gelen feyiz, Hz. Peygamber vasıtasıyla velîlere, oradan insanlara ulaşması hasebiyle mürîdlerin feyiz menbâi irşâd makâmındaki mürşidlerdir.⁵³ Sûfîler, mürîd terimi ile kendisini ve iradesini Hakk'a veren kişiyi kasetmişlerdir. Tasavvufî kaynaklarda geçen tâlib, mûhib, fakîr, sâlih, mütteakî, zâhid, âbid, sâlik ve ârif gibi kavramlar da mürîd ile eş anlamlı olarak kullanılır. İlk dönem sûfîleri mürîd terimi ile bir taraftan Hakk'a giden yolda kararlı ve sağlam irâde koyan kişiyi, bir taraftan da bununla iradesi olmayan kulu ifade etmişlerdir.

432 Çünkü kişinin Hakk'a giden yolda yürümesi, kendi iradesini Allah'ın iradesine terk etmeye bağlıdır.⁵⁴ Bütün bunlarla birlikte başlangıcı, ortası ve nihâyeti bakımından bir sınıflamaya tâbi tutulduğunda tasavvufa yeni girenlere mübtedî, bu yolun sonuna varanlara müntehî, bu ikisi arasındakilere ise mutavassıt denilir. Hazırlık döneminin ardından uygun görülen tâlibler, şeyhe biat ederek mürîd olurlar.⁵⁵

OMÜİFD

Âkifzâde, selef-i sâlihîn kalpleri temiz olduğu için ilim ve amel yolunda bir şeyhe ihtiyaç duymuyorlardı. Fakat bugün insanlarda Muhammedî ahlâk, zühd, vera', haşyet gibi hususlarda birtakım eksiklikler bulunmaktadır. Bundan dolayı şerîat âlimleri, zikredilen noksanlıkların giderilmesi noktasında irşâd için imkânlar nisbetinde bir şeyh arayıp bulmayı gerekli görmüşlerdir. Eğer bulunduğu beldede hakîki bir mürşid yoksa kişi bunu gerçekleştirmek için başka beldelere gitmelidir. Sefere

⁵² Râgıb el-İsfehânî, "Rşd" *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), 354.

⁵³ Reşat Öngören, "Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2010), 39: 50-52.

⁵⁴ Süleyman Uludağ, "Mürîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2006), 32: 47-49.

⁵⁵ Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Tasavvufî Mertebeler: Hâce Abdullah el- Ensârî el Herevî Örneği*, haz. Abdurrezak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 39.

çıkamaya gücü yetmeyen ise, başında mürşid olmadan nefle mücâhede etmelidir. Tarîkat şeyhlerinin amacı, seyr u sülûk ile mürîdleri selef-i sâlihinin ihlâs ve amelleri gibi mânevî makâmlara ulaştırmaktır. Meşâyıhın bundan başka murâdı yoktur. Bu süreçte ilimle birlikte mürid namaz kılar, oruç tutar, hacca gider, zâhidliğine dikkat ettiğinde, ihlâsını zedeleyen, amelini boşa çıkaran noksanlıklardan korunur.⁵⁶

Âkifzâde'ye göre, nefle mücâhede anlamında tasavvufî terbiye metodlarına dâir unsurlardan biri de kâmil şeyhe tâbî olmaktır. Bu mânâda sâlik, güvenilir bir şeyhe, ihtiyârını [seçme] teslim etmelidir. Yani sâlik, kendi ihtiyârını tecrübeli bir şeyhin ihtiyârında fânî kılmalıdır. Çünkü mürşid, tecrübesiyle onu, doğru yola yöneltir. Müellif, bahsi geçen mevzuûya şu misâl ile açıklık getirir. Meselâ çocuk, ergenlik çağına gelmemiş sabî, sefih, mübezzir [savurgan] gibi özelliklerde olan kişiye velî ya da vâsî tayin edilir.⁵⁷ Bu anlamda başlangıç itibâriyle mürîd de tecrübesinden istifade edeceği, mânevî anlamda kendisine rehber edecek zâta ihtiyaç duyar.

433

OMÜİFD

Tasavvufî terbiyede şeyhin önemine dikkat çeken Âkifzâde, kâmil mürşidin faydalarını şöyle açıklar. Seyr u sülûkünü şeyhi ile tamamlayan kişi, daha önce bu yolu kateden mürşidin tecrübesinden istifade eder. Bu yolda nelerle karşılaşacağını mürşidi ona açıklar ve daha kısa yoldan onu vuslata ulaştırır. Fakat herhangi bir mürşid olmadan seyr u sülûk yapmaya çalışan ise maksadına ulaşmadan ömrü biter. Bu anlamda şeyh, karanlık gecelerde Mekke'ye giden hacılara rehberlik eden kimse gibidir. Âkifzâde'ye göre, kişi hakîkî mânâda bir mürşid bulamazsa o zaman nefsiyle mücâhadeye devam etmelidir.⁵⁸

Mürşid ilim, ihlâs, amel konusunda sâlike yol gösterir. Evrâd, ezkâr, nefis ve şeytanla mücâhade gibi husûslarda mürîdi uygun olan kestirme yola yöneltir. Bâtıl düşüncelerden ve kötü sıfatlardan arınması noktasında sûfiye rehberlik eder. Genelde insan, nefisini beğendiği için ahlâkında-

⁵⁶ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 45b-46a.

⁵⁷ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 34b.

⁵⁸ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 46b.

ki, efâlindeki, akvâlindeki çirkinlikleri göremez. Kendindeki bu kötü ahvâli görse bile nefsi bunlara alıştığı için, kolay kolay bırakamaz. Böyle bir süreçte sâlik, kendisine yol gösteren kişiyi de kolayca bulamaz. Böyle bir durumda iken, sâlikin ameli fâsid illetlerden, kötü niyetlerden kurtulamaz. Bir taraftan şeytan, niyetinin sâlih ve maksadının iyi olduğu konusunda ona vesevese verir. Böyle kimse mefâside yani kötülöklere düşer. Oysa kişi, basiretli ve tecrübeli bir şeyhe intisâb etse, şeytanın hilelerine ve nefsin desiselerine karşı daha uyanık hâle gelir. Çünkü tecrübeli mürşid, sâlikin geçtiği yollara vâkif olduğu için kolayca ona rehberlik eder.⁵⁹

Mürşide intisâb etme konusunda Âkifzâde, şeyh-i me'mun yani güvenilir şeyh ifadesine dikkat çeker. Ona göre şeyhin güvenilir olması çok önemlidir. Güvenilir bir mürşid bulamadıkça tasavvufa girilmemesi gerektiğini belirtir. Bu anlamda emînden maksad, müteşerri olan yani dinde şer'î konulara riâyet eden, bidat ehli ya da mülhid olmayan kimsedir. Müellife göre, kim olduğu bilinmeyen ya da şer'îata ittibâsı meçhûl şeyhe intisâb etmektense, kişinin mânen kendi hâlinde ilerleme göstermesi daha evlâdır. Bununla birlikte müellif, sâlik için en yararlı olanın Hz. Peygamber'in rûhâniyetinden istifâde etmek olduğunu belirtir.⁶⁰

İntisâb edilen şeyhin bidat ehli ya da câhil olmaması noktasında uyarıda bulunan Âkifzâde'ye göre kâmil mürşide bulunması gereken bazı önemli vasıflar şöyledir: Ona göre hakîkî mürşid, usûl ve furû kitaplarını okumalıdır. Bunun yanı sıra İmâm-ı Gazzâlî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Ebû Necb es-Sühreverdî, İmâm-ı Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, İmâm-ı Nevevî, Celâleddîn es-Suyûtî, İbn Hacer el-Askalânî, Şeyh Zekeriyâ el-Ensârî gibi mutasavvıf âlimlerin teliflerini tetkîk etmelidir. İştiklerinin en güzeline yani sadece şer'î kâidelere uygun olana ittibâ etmelidir. Şer'îata muhâliflik söz konusu olduğunda, kimde ve hangi kitapta olursa olsun bunu asla kabul etmemelidir. Çünkü şer'î kâideler, mâsûm olmayan birinin sözüyle terk edilemez. Hülâsa bir mürîdin, şeyhi olsa da olmasa da mutlaka kendisi Kitâb, Sünnet ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e tâbi olmalı-

⁵⁹ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 47a.

⁶⁰ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 35a.

dır. Bununla birlikte eğer bir şeyh, mürîdini cumhûru'l-müslimîn'in itikâdı dışındaki bir yola yönlendiriyorsa, sâlik mutlaka bu kişiyi terk etmelidir. Çünkü böyle bir mürşid, dalâlet ehlinden olup, insanları doğru yoldan çıkarır. Ona göre şeyhlik iddia edenlerden bazıları ehl-i tasavvufun maksâdını, esrârını ya da tarîkat adâbını bilmeyen bidatçi ve câhil kimselerdir. Hatta bu tâifeden olanların çoğunun, ibâdetlerin sıhhati ve fesâdına taalluk eden ilm-i hâl bilgileri dahi yeterli değil iken makâmât, ahvâl ve sülûkun keyfiyeti gibi tasavvufun inceliklerine vâkîf olduklarını söylerler. Bilakis bunlar, nefs-i emmâre'nin esaretinde kalmış, şeytanın yönlendirmesine göre hareket eden, genelde ehl-i dünyaya yağ çeken, kendilerini onlara güzel gösteren kişilerdir. Müellife göre elbette bu tür kimseler meşâyihün âriflerinden değildir. Âkifzâde'ye göre zikirle istigâl etmek ve tevekkül üzere olmak, bu tür kimselere uymaktan çok daha hayırlıdır. Bu bağlamda Âkifzâde'nin kullandığı farklı kavramlardan biri de "Muhammedî rûh" ifadesidir. O, Ehl-i Sünnet'e tabî olmak anlamında, Muhammedî rûha intisâb edilmesi gerektiğini söyler. Netice olarak Sünnet-i Müekked'e ittibâ ile teheccüd, duhâ, sünnet ve diğer nâfile ibadetlere müdâvemetle, salavâtı arttırmakla, özellikle Cuma gecelerinde bahsi geçenleri daha da çoğaltmakla böyle bir intisâb hâsıl olur.⁶¹

435

OMÜİFD

Sâlikin tasavvufî terbiye alacağı şeyhin, mutlaka şerîata bağlı olması gerektiğine dikkat çeken Âkifzâde, mânevî anlamda bir sorunla karşılaştığında Cenâb-ı Hakk'ın rüyâ, keşf ve diğer bazı husûslarla kuluna doğru yolu göstereceğini ifade eder. Müellife göre sâlik, her şeyden önce ihlâsa sımsıkı tutunmalı, içinde bulunduğu her hâl için Allah'a çokça şükretmeli, zikrullâhta ve tevekkülde dâim olmalıdır. Bilindiği üzere Allah Teâlâ, hâlis ve sâdık kullarının çabasını asla boşa çıkarmaz. Şu bilinmelidir ki, öncelikle kişi için yol gösteren ve hidâyet eden anlamında hakîkî tek mürşid, Allah Teâlâ'dır. Bu konuda en büyük delil, Resullullah'tır. Hidâyet ise Allah'ın şerîatindedir. Bu bağlamda mürîd, tarîkat ahvâline dâir herhangi bir sorunla karşılaştığında Allah Teâlâ, rüyâ, vâkıa, ilhâm, hâtif gibi yöntemler ile ona doğru yolu gösterir. Bununla birlikte

⁶¹ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 35b-36a.

Allah Teâlâ rüyâ, keşf ya da kerâmet gibi herhangi bir rûhânî ahvâle meylettirmeden hakikî olan ne ise, tâlib kimseye onu işâret edebilir. Bunun en önemli şartı ise hâllerin varlığı ya da yokluğuyla kişinin kendisini sınırlandırmamasıdır. Eğer bu yolda kerâmet zuhûr etmişse, kişi kendini gizlemeli bu konuda şöhrete meyletmemelidir. Sâlikin niyeti ve gayreti sadece ilimle birlikte amel olmalıdır. Bu mânâda ilim, amel ve kulluk vazifelerine dikkat etmek, âhîret yönü itibâriyle hâlin zuhûrundan elbette çok daha hayırlıdır. Mürîd, zikredilen sıfâtlar üzere bulunduğu müddetçe, Allah Teâlâ kulunu dâimâ irşâd eder.⁶²

Âkifzâde, bir taraftan tasavvufî terbiye için kâmil bir şeyhe intisâbın önemine değinirken, diğer taraftan sâlih bir mürşid bulamadığında sâlikin, şer'î hükümlere riâyet ederek, ibâdet ve ezkârına önem vererek mânevî makâmlarda mertebeler katedebileceğini söyler. Ona göre sâlih bir şeyhe rastlayamadığında kişinin vazifesi, bidatçi ve şeytanın hileleriyle kandırılmış kişilere uymadan kendi hâlinde nefsiyle mücâhede etmek olmalıdır. Bununla birlikte Âkifzâde, şu husûsa dikkat çeker ve der ki: "İlâhî muhabbet ehli, hâlis niyetli ve gayret sahibi kimse, bilakis kâmil ve müteşerri bir mürşid duyarsa ona intisâb etmelidir. Hatta böyle bir şeyh, bulabilmek için bulunduğu yerden başka beldelere dahî gitmelidir."⁶³ Âkifzâde'ye göre zikredilen özelliklerde mürşid bulamayan kimse, ilmin gerektirdiği ihlâs ile nefis mücâhadesine devam ederse, aynı şekilde ümid ettiği mânevî mertebelere nâil olabilir. Böyle yaparak evliyânın bereketinden mahrûm kalmamış olur. Çünkü velîler de bu yolda nefisle mücadeleye önem vermişlerdir. Herhangi müşkil durum ortaya çıktığında ise mürîd, Allah'ın kendisine bahşettiği ilhâm, keşf, rüyâ, vâkıa gibi ahvâl ile yolunu bulur. Âkifzâde, şer'îat her şeye yeter, şeyhe ne gerek var diyen kişiye cevâben, eğer kişinin bir mürşidi varsa müşkil durumlarını ona rahatlıkla arz eder. Eğer şeyhi yoksa o zaman itikâd ve amele dair şer'î kitaplara müracaat eder, der.⁶⁴

⁶² Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 37b-38a.

⁶³ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 45a-45b.

⁶⁴ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 47b.

2.2.5. Rûhun Kıdemi Meselesi

Kur'ân ve hadîslerde yer alması hasebiyle, rûh kavramı, rûhun mâhiyeti, rûhun mahlûk olup olmadığı, rûhun türleri, rûh ve beden arasındaki irtibât gibi konular, muhtelif ilim dallarında ele alınmıştır. Bazı sûfiler, rûhu bedene tevdi edilen latîfe, hayat veren mânâ gibi anlamlar yüklerken, bazıları da onun mâhiyetinin Allah'tan başkası tarafından bilinmeyeceğinden hareketle bu konuda görüş bildirmekten kaçınmıştır. İlk dönem sûfilerinden itibâren rûhun mahlûk olup olmadığı konusu tartışılmıştır. Bazı sûfiler rûhun bedenden evvel yaratıldığı ve mahlûk olmadığını söylerken, bazıları da onun beden gibi mahlûk olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁵

Rûhun kıdemi tartışmasına Âkifzâde de katılmış, bu konuda rûhun kadîm olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Bilindiği üzere Allah Teâlâ ezelidir, kadîmdir, varlığının başlanıçıcı yoktur. Sonradan olanlar ise hâdistir ve tamamen Allah'ın kudreti ile yaratılmıştır. İşte bundan dolayı Âkifzâde, Allah'ın zâtı, esmâsı ve sıfatlarından başkasının kadîm olduğuna inanmanın küfür olduğunu belirtir. Bu anlamda Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki her şey mâsivâdır ve her şey O'nun yaratması ile halkolduğu için ezeli değildir. Rûh, cennet ve cehennem gibi varlıkların ebediliğini vurgulamak için bekâ mânâsında kıdem denilmiş olsa da ezeliyet anlamı itibariyle bunların kıdeminden bahsetmek mümkün değildir.⁶⁶

Rûhun kıdemi mevzuunu Âkifzâde daha çok itikâdî yönüyle ele alır. Şer'î akîdeye göre Allah Teâlâ'nın zâtı, sıfatı, esmâsından başka ezeli ve ebedî mânâsında kadîm yoktur. Zîrâ o, ezelde ve ebedde sadece kâmil olan tek varlıktır.⁶⁷ Âkifzâde'ye göre rûhun kadîm olduğunu ileri süren kimseler şer'îata muhâlif görüş beyân etmişlerdir. Allah'ın zâtı ve sıfatı

⁶⁵ Süleyman Uludağ, "Rûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2008), 35: 192-193.

⁶⁶ Âkifzâde, *Mir'âtü'n-Nâzirîn Tercümesi*, 96b-97a.

⁶⁷ Âkifzâde, *Mir'âtü'n-Nâzirîn Tercümesi*, 32a.

dışında her şey muhdestir. Hatta müellife göre bu konu üzerinde konuşmak bile câiz değildir.⁶⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي "De ki, rûh Rabbimin emrinde-
dir." (İsra Sûresi 17/85) buyrulmaktadır. Bu âyet-i kerimeden yola çıkarak
rûhun emir âleminde olduğu ifade edilir. Emir âlemi ise gayr-i mahlûk-
tur. Dolayısıyla rûhun mahlûk olmadığını, bilakis kadîm olduğunu ileri
sürerler. Âkifzâde'ye göre mezkûr âyette rûhun kadîm, beden ise hâdis
olduğuna işaret eden bir mânâ bulunmamaktadır. Bilakis her ikisi de yani
rûh da beden de hâdistir. Bu anlamda halk'tan maksad ölçüm ve takdîr
mefhûmuna tabî olan cisim ve sıfatlardır.⁶⁹ Âkifzâde rûhun kadîm değil
muhdes olduğunu belirtir. Bu durumda rûhun varlığı miktâr ve ölçüme
bağlı olamayan mücerred bir durum arz eder. Bu konuda kelâm âlimleri-
ne göre ise Allah ve sıfatları dışındaki varlıklar, ya cisim ya da 'arâzdir.
Bu anlamda cisimler ya latîf ya da kesîftir. Rûh-ı insanî ise, kömürde ate-
şin ve suda gülün sirâyet etmesi gibi bedendeki latîf bir cisimdir.⁷⁰

438

2.2.6. Nefs Tezkiyesi

OMÜİFD

Âkifzâde'nin söz konusu eserinde ele aldığı tasavvufî konulardan biri de
nefs tezkiyesidir. Ona göre mânevî mertebelerde ilerlemek için, nefsi
tezkiyesiyle işe başlamak gerekir. Bu anlamda nefsi arındırmadan mat-
lûba ulaşmak mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de "Andolsun ki, nefsinin
arındırma kurtuluşu ermiştir. Onu kötülöklere gömen de ziyân etmiştir."
(Şems Sûresi, 91/9-10) âyeti bu duruma işaret eder. Kalp tasfiyesi, nefis
tezkiyesi gerçekleştiğinde ancak imânın hakîkati ortaya çıkar ve böylece
kişinin manevî ve kalbî rahatsızlıkları ortadan kalkar.⁷¹

Âkifzâde'ye göre, Allah'a ibâdet üzere olan kişi önce nefsiyle
mücâhade etmelidir. Çünkü nefis, kişi ile Mevlâ arasındaki en büyük per-
dedir. Bu durumda sâlikin en büyük düşman nefsidir. Nitekim nefis başı-
boşluğun, tembelliğin, cehâletin, emelin, her türlü kötülüğün başı olan

⁶⁸ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 33b.

⁶⁹ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 3b.

⁷⁰ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 4a.

⁷¹ Âkifzâde, *Mir'âtü'n-Nâzirîn Tercümesi*, 62b.

dünya sevgisinin, bütün masiyetin, kötü vasıfların, aşırılıkların şeytanî hilelerin, hayvanî şehvetlerin, cemî küfür, şirk, zulüm, dünya tâlibleri arasındaki tüm tartışma ve çatışmaların yegâne kaynağıdır. Bütün bu zikredilenlerin tamamı nefsin hevâsını karşılamak içindir. Bununla birlikte nefis, Hak yolda ilerlemenin önündeki en büyük engeldir.⁷² Âkifzâde'ye göre, ârif olmayan kişiler, nefsin taleplerini yerine getirmek için çabalar-ken, şuurlu kimseler geçici değil ebedî olana önem verirler.⁷³ Allah Teâlâ, kullarından cenneti talep etmeyi, cehennemden sakınmayı istemiştir. Bu durumda Hakk'a tâlip olan kişi, bütün ibadetlerinde O'nun emirlerine uymalı ve nehiyelerinden kaçınmalıdır. Âkifzâde'ye göre, böyle yapan kişi ibâdete dâir görevlerini îfâ ederken, O'na olan muhabbetini de göstermiş olur. Bununla birlikte sâlik, emir ve nehiyeler konusunda cennet ümidi cehennem korkusu olmadan sadece Allah rızâsı doğrultusunda hareket etmelidir. Sâlik, Allah nimet verse de vermese de O'na olan itaatini devam ettirmelidir. Asla Allah'a karşı muhâlif davranış göstermemelidir.⁷⁴

439

Âkifzâde'ye göre, nefisle mücâhade mevzuûnda yapılması gerekenler şunlardır: Sâdik bir tâlib, öncelikle düşüncesini nefsin hevâ ve isteklerinden temizlemelidir. Mevlâ'yı zikir ile meşgul olmalı, takvâ üzere yaşamalı, namaz, zekât, oruç gibi ibadetlerin edasında şartlarına ve âdâbına riâyet etmelidir. Revâtib sünnetlere, müstehâb olan teheccüd, evvâbîn, duhâ namazlarını edada titizlik göstermelidir. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet ve'l-Cemât itikâdına kalben gönül vermeli, kalbini ve dilini şerîta muhâlif her şeyden korumalıdır.⁷⁵ Âkifzâde'ye göre, kişi nefisle mücâhadeyi terk ettiğinde sonu cehennem olan şehvî isteklere mağlub olur. Böylece kişi cennetten de uzaklaşmış olur. Kulluk vazifesi hakkıyla icrâ edilene kadar nefisle mücâhade bırakılmamalıdır.⁷⁶ Bu anlamda Allah'ın emri ve kulluk görevi bir ömür sürdüğüne göre, nefisle mücadele de kişinin hayatı boyunca devam etmelidir.

OMÜİFD

⁷² Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 13b.

⁷³ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 14a.

⁷⁴ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 14b.

⁷⁵ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 15a.

⁷⁶ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 28a.

Âkifzâde'ye göre, nefse mücâhadenin muhtelif yolları vardır. Bunlardan birincisi tadrîci olarak gıdayı azaltmaktır. Çünkü nefis ve şeytan, gıdadan meded umar. Gıda ne zaman azalırsa ikisinin yani nefis ve şeytan insan üzerindeki egemenliği azalır. İkincisi ise ihtiyârî yani başıboşluğu terkdir. Bu durumda ıslâh olması için kişi, iradesini güvenilir bir şeyhin elinde ifnâ etmelidir. Aslında sâlikin durumu çocuk ya da ergenlik çağına erişmemiş sabi ya da savurgan veya sefih gibidir. Böyle kişilerin işlerini üstlenecek bir vasî ya da velîlerinin olması gerekir. Mücâhadenin üçüncü yolu sekiz şartı içinde barındıran Cüneyd'in yoludur. Onun belirlediği sekiz şart ise şunlardır. Devamlı abdestli ve oruçlu bulunmak, sukût etmek, halvet ve zikir hâlinde olmak, kalben şeyhi ile irtibat kurup, onun mânevî ahvâlinde istifade etmek, kalbe gelen kötü havâtırı terk etmek, iyi ve kötü her konuda Allah'a itirazdan kaçınmaktır.⁷⁷ Bu anlamda ibadetin temelinde iki esas vardır. Bunlardan birincisi, gizli ve açık işlenen tüm günahları terk etmektir. İkincisi ise Hak Teâlâ'nın tüm emirleri yerine getirmektir. Menhiyât yani yasak olan husûslar ise genelde başkasının haram olan malını yeme ya da haramla iştiğal gibi nefsin birtakım arzularıdır. Bilindiği üzere nârın etrafında şehvât türü hevesler toplanır. Bunları terk etmek için nefsin büyük bir mücâhedeğe ihtiyacı vardır. Kışın soğuk suyla abdest alma, ya da yaz gecelerinde uykunun ağır bastığı bir zamanda cünübken namaz için yıkanma, ramazan orucunda yeme ve içmeyi terk etme gibi emirler çoğunlukla nefsin tabiatına ters gelen durumlardır. Bu anlamda cennetin etrafı nefse zor gelen ibâdet ve taatle çevrili olduğu için, Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini yerine getirmek için nefis ile mücâhade gerekir.⁷⁸ Dolayısıyla hem emirlerin hem de nehiylerin icrâsında nefis engelini aşmak için tasavvufî eğitim metodlarından riyâzat ve mücâhadeğe ihtiyaç vardır

2.2.6. Tecellî, Rü'yet, Şuhûd

Tecellî âşikâr olmak, görünmek, açığa çıkmak, zuhûr etmek gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufî literatürde, gayptan gelen ve kalpte zâhir olan

⁷⁷ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 34a-34b.

⁷⁸ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 27a-27b.

nûrlar demektir.⁷⁹ Tecellî, rûhânî ve rabbânî tecellî olmak üzere ikiye ayrılır. Rabbânî tecellî ise ulûhiyyet tecellisi ve rubûbiyyet tecellisi olmak üzere iki kısma ayrılır. Tecellî ayrıca tecellî-i âsâr, tecellî-i ef'âl, tecellî-i esmâ, tecellî-i rahîmî, tecellî-i rahmânî, tecellî-i sıfat, tecellî-i zât, tecellî-i şuhûdî gibi muhtelif kısımlara ayrılır.⁸⁰

Âkifzâde'ye göre müşâhede, mükâşefe ve tecellî gibi sûfîlerin kullandığı ibâreler, rü'yet mânâsında olmayıp, bilakis yakînin galebe gelmesi, irfânın kuvveti, îmân nûrunun kalbe hâkimiyeti anlamındadır. Zikredilen bu ahvâl gözle değil, kalble görmenin neticesidir. Bu anlamda müellif, rü'yetü'l-kalb ve rü'yetü'l-basar yani kalple görme ile gözle görme arasındaki farka değinir.⁸¹ Âkifzâde'ye göre şuhûd ile rü'yet aynı anlamda değildir. Allah Teâlâ dünyâda kula meşhûd olabilir; fakat mer'î olamaz. Bu mânâda şuhûd, sâlikin gönül âleminde vukû bulan bir hâldir.⁸² Âkifzâde'ye göre sûfîlerin tecelliden murâdı, Allah Teâlâ'yı gözle ya da kalp gözüyle görmek değildir. Bilakis bundaki mânâ, yakîn-i kuvvet, husûsî marifet, kalb-i itminân ve sırdaki değişimle birlikte Allah'ın dışındaki her şeyden bîgâne kalmaktır.⁸³ Bu da ancak Allah'ın celâli ve cemâlini tefekkürle istiğrâk hâlinde olmakla, O'nun âyetlerini mutâlaa edip fenâyı tecrübe etmekle, eserlerini müşâhade ile olur.⁸⁴

Âkifzâde, kalbî şuhûdun birtakım makâm ve derecelerinin olduğunu, en yüksek mertebenin ise her mekânda, her hâlde, sevinçte tasada, yalnızken toplumun arasındayken, zarûrî ya da ihtiyârî durumda, zenginlikte-fakirlikte, nimette-zorlukta, tatta-masiyette kulun O'na hamde-derek zorlukta iken rızâ ile, halvette iken O'ndan hayâ ile, toplulukta iken tevekkül ile, zarûrette iken O'ndan yardım istemekle, ihtiyârda iken tevfiğin O'ndan geldiğini bilmekle, zenginlikte başkalarına ikrâm ile, zorluk-

⁷⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* 514.

⁸⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 639-640.

⁸¹ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfîyye*, 6b-7a.

⁸² Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfîyye*, 29a.

⁸³ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfîyye*, 5a.

⁸⁴ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfîyye*, 5b.

ta sabır ile, nimette şükür ile, taatte ihlâs ile, masiyette O'ndan ihlâs dilemekle îmânın en efdal mertebelerine ulaşılacağını belirtir.⁸⁵

Âkifzâde'ye göre müşâhade, insanın basiretindeki perdenin açılmasıdır.⁸⁶ Zevk ise vücûdun ve rûhun sıfatının kesâfetten letâfete doğru değişmesidir. Böyle bir değişimden kişinin sadece bâtinî yönü değil, duyu organları da nasiplenir. Bunun örneğini uykuda görmek mümkündür. Kişi uykuya daldığı zaman bedenın ağırlıklarından kurtulur. Uyku ile birlikte göz, işitme, koklama, ağız, el, ayak ve diğer organları da değişir. Uykuda kişi başka türlü görür, işitir ve âdetâ gaybın kokusunu alır, Bazen rüyada yemek yer ve uyanır sonrasında uykuda yediği yemeğin tadını hâlâ ağzında hisseder. Uykuda yürür, güç kullanır, uzak diyarlara gider. Uzak mesâfeler ona engel olmaz. Çünkü bu yeni vücûdu normalinden daha mükemmeldir. Mânevî bedeninde havada uçmayı, suda yürümeyi, ateşe girip yanmamayı tecrübe eder. Bütün bu zikredilenler birer hakîkattir.⁸⁷ İnsan bir taraftan zayıf bir varlık olarak yaratılmışken diğer taraftan eşref-i mahlûkât olma özelliği ile muttasıftır. Bu ikinci yönü daha ağırlıklıdır. Uyku misâlinde olduğu gibi seyyâr olan sâlik de havada uçar, suda yürür. Ateşe girer ama ateş ona zarar vermez. Görür, işitir, alır, yükseilir, iner. Himmet eliyle tasarrufta bulunur. Onunla beraber olan kişi ise kesîf olan vücûdu ile yaşanan bu ahvâle şâhidlik edemez.⁸⁸

Âkifzâde, rü'yetü'l-hak yani Allah'ı dünyada gözle görmenin sadece Hz.Muhammed'e mahsûs olduğunu ifade eder. Hz.Peygamber'in dışındakiler, dünyâda sadece kalp gözüyle görebilir. Dolayısıyla şuhûd ile görme arsında fark vardır. Allah Teâlâ, dünyada bildiğimiz görmenin dışında başka bir görme ile vardır. Bu anlamda şuhûd ile görme arasındaki fark şöyle belirtilebilir: Aslında insan hakîkî cihetiyle görebilmekten âcizdir. Oysa Allah Teâlâ mutlaklıdır. Bununla birlikte kulun vasıfları oldukça azdır. Çünkü kul, varlığı itibâriyle sınırlı yaratılmıştır. Cenâb-ı

⁸⁵ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 6a-6b.

⁸⁶ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 65b.

⁸⁷ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 66a.

⁸⁸ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 66b.

Hakk'ın isim ve sıfatları ise geniştir. Dolayısıyla kulun Allah'ı görme talebi, her tür kayıt ve sınırlamadan münezzehtir. Allah'ı takayyud etmeye girer ki O, bundan münezzehtir.⁸⁹

Âkifzâde'nin şuhûd, müşâhade, mükâşefe, tecellî gibi kavramlardan anladığı, gerçek mânâda rü'yet olmayıp, yakîni îmâna sahip olmaktır.⁹⁰ İmân nûru kişide hâkim olunca irfânı kuvvetlenir. Böylece sâlik, Cibril hadîsinde⁹¹ vârid olan ihsân makâmına ulaşır. Bununla birlikte Âkifzâde, dünyâda Allah'ı görmenin kalple, âhirette ise gözle olduğunu belirtir. Sonuçta kalbin görmesi de gözün görmesi de görülen Zât açısından aynıdır.⁹² Bu anlamda Âkifzâde Abdurrahim Efendi'ye göre, şuhûddan maksâd zikrin sırrına vâsil olan sâlikin, Mahbûb'un kemâl sıfatlarını cemâl ve celâli ile tefekkür etmesi, O'ndan başkasını göremeyip, sadece O'nun yakınlığını hissetmesi, tüm ahvâlinde ve kalbinde sadece O'na yer vermesidir.⁹³ Mutasavvıflar hâl esnasında kâinâtta varlıkları inkâr etmezler. Onlar sadece Müessir'in zikriyle istiğrâk hâlinde oldukları için, eseri göremezler. Ya da Hâlik'a odaklanıp, mahlûku fark edemezler. Benzer şekilde fenâ, gaybet, keşf, tecellî gibi diğer kavramlar da buna tevîl edilebilir.⁹⁴

Âkifzâde, Allah'ın cennette va'd ettiği nimetlerin en önemlisi ve en büyüğünün rü'yetullah olduğunu ifade eder. Cennetlikler O'nu gördüğünde diğer nimetleri unuttur. Çünkü O'nun görülmesi, gayelerin en büyüğü, saadetin en yücesi, lezzetlerin en nihâi aşamasıdır. O'nun için gözlerden yaş dökülür, meczûblar O'nun için sayha atar. Muhiblerin aşkı, âbidlerin mücâhedesini, zâhidlerin tevâzu sadece O'nun içindir.⁹⁵ Âkifzâde, tasavvuf dilinde zikredilen şuhûd, müşâhade, mükâşefe, tecellî gibi kavramların âhirette va'd edilen görme olmadığını ifade eder. Bahsi geçen

⁸⁹ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 28b-29a.

⁹⁰ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 6b.

⁹¹ Buhârî, "İmân", 37; Tirmizî, "İmân", 4.

⁹² Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 7a.

⁹³ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 4a.

⁹⁴ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 5a.

⁹⁵ Âkifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, 22a.

Cibril hadisindeki ihsân terimiyle kastedilen, Allah'ı görür gibi ibâdet etme şuuruna nâil olmaktır. Çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir.⁹⁶

Sonuç

Âkifzâde Abdurrahim Efendi, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başında yaşamış Osmanlı Dönemi'nin önemli âlimlerindedir. Âkifzâde, İslâmî ilimlerde derin vukûf sahibi olmasının yanı sıra tasavvufa meraklı bir şahsiyettir. Tasavvufî sahada kaleme aldığı eserleri tetkik edildiğinde onun sûfî kimliği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte eserlerinde tasavvufa dâir birtakım tanımlar geliştirmesi hasebiyle onun hâl ehli kişiliğinin olduğunu söylemek mümkündür. Şeyh Seyyid Ahmed Kebîr neslinden gelen Âkifzâde'nin iyi eğitilmiş âile efradının olduğu görülmektedir. Dedesi Âkif Mustafa Efendi, Amasya müftüsü ve Bâyezîd Medresesi müderrisi olarak görev yapmıştır. Âkifzâde'nin babası İsmâil Efendi de Amasya'da müftülük ve aynı medresede müderrislik yapmıştır.

444

OMÜİFD

Âkifzâde'nin tasavvufa dair görüşlerini beyan ettiği eserlerinden biri *Mir'âtü'n-nâzırîn fî münebbihâti'l-mutasavvifi't-tâhirîn*'dir. Diğeri ise *Mühimmâtu's-sûfiyye*'dir. Arapça yazılan her iki eserde tasavvufî konular, Kur'ân ve Sünnet çerçevesinde şerh ölçüler dâhilinde açıklanmıştır. Her ikisinde de müellif Tasavvuf Klasikleri'ni kaynak olarak kullanmıştır. Her iki telif de bir fakihin tasavvufî düşüncelerini yansıtmaya bakımdan önemlidir.

Tasavvufî konular bağlamında Âkifzâde'nin zikri merkeze aldığı görülmektedir. Ona göre sadece sûfînin değil, bütün insanlığın selâmeti zikirle mümkündür. Dolayısıyla insan asla Allah'ı zikretmekten gâfil olmamalıdır. Âkifzâde, Allah'ın emirlerini lâyıkıyla yerine getirmenin kulun Mevlâ'ya karşı edebi olarak görür. Edeb noktasında halka karşı da oldukça dikkatli olunması gerektiği üzerinde durur. Emir ve nehiylerin hem halka hem de umerâdan olan kimselere karşı yumuşak üslupla yapılmasını tavsiye eder.

⁹⁶ Buhârî, "İmân", 1.

Âkifzâde'ye göre keşf; yakînî imâna sahip olmak, kalbin inşirâh bulması, irfân nûrunun kişide tecellî etmesidir. Ona göre keşf ve ilhâma dayalı bilgiler, mutlaka şerî ölçülere göre değerlendirilmelidir, Kur'ân ve Sünnet'e muvâfık ise kabul edilmeli, değilse reddedilmelidir. Nefs tezkiyesi ile ilhâm arasında bağlantı kuran Âkifzâde'ye göre, nefis tezkiye hâlinde ise gelen ilhâm daha sahîhtir. Peygamberlere gelen ilhâmı diğerlerinden ayrı tutmak için "katî tefhim" kavramını kullanır. Âkifzâde'nin bu tür farklı kavramlar kullandığı görülmektedir. Meselâ Kur'ân ve Sünnet'e tâbi olan sûfilere diğerlerinden ayırt etmek için "müteşerrî sûfî" ifadesini kullanır. Âkifzâde'nin kullandığı farklı kavramlardan biri de "Muhammedî rûh" ifadesidir. O, Ehl-i Sünnet'e tabî olma anlamında, Muhammedî rûha intisâb edilmesi gerektiğini söyler. Müellifin hemen hemen bütün kavramlarda dikkat çektiği en önemli husûs, zâhir ve bâtinin sağlamlığı noktasındadır. Çünkü o, iç âlemi düzgün olmayan kişinin, dış âleminin de düzgün olamayacağı kanaatindedir. Âkifzâde, tasavvufî metodlardan olan nefis tezkiyesinin, ibadetler hakkıyla icra edilene kadar devam etmesi gerektiğini belirtir. Ona göre ibadet ömür boyu olduğuna göre nefis tezkiyesi de insanın hayatı boyunca devam etmelidir.

Âkifzâde'ye göre kişi ne ile iştigâl ederse, gelen ilhâm da ona göre olur. Bununla birlikte o, mânevî halleri Cenâb-ı Hakk'ın kuluna ikramı olarak görür. Fakat bu hâli yaşamak için kâmil bir mürşidin rehberliğine ihtiyaç vardır. Çünkü sâlih bir şeyh, birikim ve tecrübesiyle evrâd, ezkâr, nefis tezkiyesi gibi meselelerde sûfiyi en kestirme yoldan hedefe ulaştırır. Âkifzâde'ye göre mânâ yoluna tâlib kimse mutlaka kâmil mürşid aramalıdır. Uğraşları neticesinde kâmil mürşidi bulamayan, Kur'ân ve Sünnet'i yaşayarak yoluna devam etmelidir. Bu anlamda asla kâmil olmayan birine intisâb etmemelidir.

Âkifzâde, rûhun kadim olup olmadığı meselesini de tartışmış, kadim olmadığını izâh etmiştir. Hatta o, Allah'ın zâtı, esmâsı ve sıfatlarından başkasının kadîm olduğuna inanmanın küfür olduğunu söyler. Bununla birlikte Âkifzâde'nin şuhûd, müşâhade, mükâşefe, tecellî gibi kavramlardan anladığı, gerçek mânâda rü'yet olmayıp, yakînî imâna sahip olmak-

tır. Kısacası Âkifzâde'nin tasavvufî konuları îmân, ilim, amel ve ihlâs çerçevesinde değerlendirdiği görülmektedir.

Kaynakça

- Amasî, Âkifzâde Abdurrahim. *Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-Mesmû'*. Ali Emirî Arabi, 2527. Millet Kütüphanesi.
- Amasî, Âkifzâde Abdurrahim. *Mirâtü'n-Nâzirîn fi Münebbihâti'l-Mutasavvifi't-Tâhirîn Tercümesi*. H. Hayri- Abd Efendi, 30. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Amasî, Âkifzâde Abdurrahim. *Mühimmâtu's-süfiyye*. Osman Ergin Yazmaları, 356. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı.
- Amasî, Âkifzâde Abdurrahim. *Mecmû'u'l-hâl*. 4027: 1b-2a. Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaâi Âmire, 1333.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- 446 Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî. *Tasavvufî Mertbeler: Hâce Abdullah el- Ensârî el Herevî Örneği*. Haz. Abdurrezak Tek. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- OMÜİFD İbn Manzur, "Zikir", *Lisânü'l-arab*. 3: 1507. Kâhire: Dâru'l- Maarif, 1119.
- İsfehânî, Râgıb. "Rşd". *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. 354. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Karabulut Ali Rıza - Karabulut Ahmet Turan. *Mu'cemü't-Târihi't-Türâsi'l-İslâmî fi Mektebâti'l-Âlem: el-Mahtûtât ve'l-Matbuât (Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslâm Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi)*. Kayseri: Dâru'l-akabe, ts.
- Kâşânî, Abdurrezâk. *Letâifu'l-a'lâm fi işârâti ehli'l-ilhâm mu'cemü'l-mustalahât ve'l-îşârâti's-süfiyye*. Thk. Saîd Abdulfettâh. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1996.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin terâcimu musannifi'l-kütübî'l-Arabiyye*. Beyrut:Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Olçay, Osman Fevzi. *Amasya Ünlüleri*. Trc. Turan Böcekci. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.
- Öngören, Reşat. "Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 50-52. İstanbul, TDV Yayınları, 2010.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer. *Avârifü'l-meârif Tercümesi Tasavvufun Esasları*. Trc. Hasan Kâmil Yılmaz- İrfan Gündüz. İstanbul, Vefâ Yayıncılık, ts.
- Uludağ, Süleyman. "Mürîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 47-49. İstanbul, TDV Yayınları, 2006.

- Uludağ, Süleyman. "Rûh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 192-193. İstanbul, TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. "Keşf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 315-317. Ankara, TDV Yayınları, 2002.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- Zirikli, Hayreddin. *el-Âlâm Kamûsu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ, min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, ts.

